

LACKÓ MIKLÓS

A népi mozgalom az 1930-as évek magyar szellemi válságában

Beszámolóm kinyomtatott címe sokkal többet ígér, mint amit tartalma teljesíthet. A nehézségeket persze nem a rendelkezésre álló rövid idő, hanem a téma kidolgozatlansága okozza: irodalomtörténetünk után, modernkori történetírásunk csak az utóbbi években fogott hozzá a népi mozgalom történetével való intenzívebb foglalkozáshoz, s elért eredményeink még eléggé kezdetlegesek.

Ebből következik, hogy rövid referátumomban — lehetőleg elkerülni szándékozva azt is, hogy már publikált gondolatokat ismételjek — a teljesség és véglegesség minden igénye nélkül, csupán három probléma vázlatos kifejtésére, pontosabban: jelzésszerű felvázolására teszek kísérletet. Először a népi mozgalom néhány általános jellemző szellemi-ideológiai vonására, másodsor — az így jelzett alapokon — két sajátosabb probléma kissé részletesebb elemzésére: a népi irányzattal összefüggő irodalmi-művészi-esztétikai szemlélet kérdésére, valamint a mozgalom társadalomtudományi vonatkozásaira, a társadalmi-szellemi tudományok egyes ágaira gyakorolt hatására.

Ami az első problémát, a népi mozgalom legáltalánosabb jellemzőit illeti, itt kényszerűen eltekintek a mozgalom történeti fejlődésének, s belső irányzatainak — több vonatkozásban ismert — ábrázolásától. Az elmondandók a népi mozgalom *tipikus* jellemzőit igyekeznek megragadni, osztoznak tehát a tipizálás minden problematikus vonásában; leginkább a népi mozgalom „centrumára” vonatkoztathatók.

Ismeretes, hogy a népi mozgalmat, politikai-ideológiai szempontból teljesen indokoltan, annak a „harmadik utasságnak” legjelentősebb magyar változatának tekinthetjük, amelyre a 30-as években szinte minden újabb szellemi-politikai irányzat hajlamot mutatott. Két ellentétes gyökerű áramlat egyesült benne: egyfelől az ellenforradalmi jobb- és szélsőjobboldalból kiábránduló, másfelől a szocialista baloldaltól eltávolódó — részben paraszti származású — értelmiség kiútkeresése. Az irányzat alapvonásait sok tényező formálta ki. Az egyik: a nép, a paraszti milliók nyomora, elnyomatása, kirekesztettsége a „hivatalos” társadalomból. A másik a modern kapitalizmus társadalmi és kulturális válsághelyzete. További tényező volt a szocialista baloldal fentiekkel párhuzamos ideológiai-politikai válsága: szektás dogmatizmusa, elvont-sematikus válaszai a társadalom égető problémáira. Végül, de nem utolsósorban: a jobboldali ideológiák, valamint az ellenforradalmi rendszer nyomása és hatása, melyhez a mozgalom részben — akarva-akaratlanul is — alkalmazkodott.

A népi mozgalom új értelmiségi központként, új értelmiségi mintaként is jelentkezett. Kialakulása szorosan összefüggött az ország késői, korlátozott és torzult polgári fejlődésével, a kiteljesedett polgári nemzetté válás folyamatának befejezetlenségével és befejezhetetlenségével, egy még 1919 után is erősen parasz-

ti ország társadalmi viszonyaival, a középosztály és értelmiség e talajon végbenő fejlődési "rendellenességeivel". A nagy kérdés, mely a nagy alapvető osztályoktól erősen elkülönült magyar értelmiség eltérő eredetű és beállítottságú rétegeit mozgatta, voltaképpen az volt, hogy melyik osztály nevében fellépő értelmiség tegyen szert vezető szerepre. A probléma a századforduló utáni évekig lényegében még föl sem merült, mert volt egy nagymúltú, hatalmas társadalmi vonzóerőt jelentő példa és mintakép: a nemesi-gentry réteg, mely a modern értelmiség szélesedő „idegen”, nem magyar etnikumú rétegeit is magához asszimilálta. A századforduló után, a modern kapitalista szigetek erősödésével, amelyek között ott volt a sokszázezres Budapest is, a hanyatló és elsilányuló, immár epigon műveltségű nemesi-gentry réteg mindjobban elveszítette vonzóerejét. A gyenge asszimiláns polgárság a félféudális viszonyok között azonban képtelen volt önállósodni, hatékony társadalmi vonzóerőre szert tenni, s akár társadalmi, akár tudati szempontból átvenni a vezető szerepet. A szocialista munkásmozgalom 1919-es önálló kísérletét is leverték. Közben — a régi progresszió várakozásaival ellentétben — a nemzeti kérdés, a nemzeti-nacionalista gondolat hatóereje növekedett; erejét megsokszorozta az anakronisztikus és nemzeti sérelmekkel teli magyar társadalom közege. A gátolt, de mégis előrehaladó társadalmi mobilitás pedig új — részben paraszti, túlnyomóan vidéki, szegény származású — értelmiséget hozott nagyobb számban a felszínre.

A népi mozgalmat létrehozó értelmiség a gentroiddá süllyedő nemesi-gentry értelmiség, s a többnyire asszimiláns városi értelmiség mellett, mint új értelmiségi góc jelentkezett. Ez az új értelmiségi centrum nem tudott és már nem is akart se gentri-, se polgári értelmiséggé válni; a munkásmozgalom vonzóerejének különböző okokból bekövetkezett hanyatlása miatt azonban elutasította a szocialista értelmiségi mintát is, legalábbis a szocializmus hagyományos értelmében. De volt és erősödött saját — részben igaz, részben illuzorikus — öntudata: ő a parasztság, a nincstelen magyarság képviselője; ez a hivatástudat — hirdette — a munkássággal sem állítja szembe, hiszen ha a munkás nem is, de a munkás apja nagyobbra paraszt volt. Ez az új értelmiségi öntudat a polgárságban, de a hozzá kapcsolódó polgári értelmiségben, sőt: a városi szocialista értelmiségben is a saját maga és a maga mögött állónak tudott „nép” felemelkedésének az akadályozóját látta, vagy legalábbis olyan réteget, mely az „igazi magyarság” — a parasztság — tömegeitől elkülönül, ennek belső gondjait átélni nem tudja. Volt egy nagy igazsága: egy nyugati típusú Magyarország gondolata (nyugati polgársággal, munkássággal és munkásmozgalommal) az irrealitások birodalmába tartozik: ami „nyugati”, az sok vonatkozásban példa lehet, de minta nem. Volt egy nagy gyengesége: mivel a parasztság politikai mozgalmára kevésbé tudott és nem is akart támaszkodni — a közvetlen politikai tevékenységet magától nagyrészt elutasította, s ezt a hiányt a paraszti életforma ismerete, de még a családi kapcsolatok se pótolták —, ki volt téve annak a veszélynek, hogy — a hazai nemesi-értelmiségi hagyományokhoz kapcsolódva — a gentry középosztályhoz közeledik, sőt esetenként, új „külön” vezetői öntadata mellett és ellenére is, e középosztály befolyása alá kerül.

A körülmények együttesen arra vezettek, hogy a népi mozgalom társadalomszemléletében a nemzeti-nacionalista eszmekör vált meghatározóvá. Ez a nacionalizmus eltért mind a hagyományos konzervatív nacionalizmustól, mind annak szélsőjobbaldali formáitól. A hagyományos nacionalizmustól — noha érintkezett vele — elsősorban szociális töltése választotta el; a szélsőjobbaldali áramlattól pedig — bár a nacionalizmus népi-etnikai, kultúrnacionalista változa-

tát képviselte, mely a fajelmélettel is érintkezett — az a vonása, hogy nép-fogalmában a racionális elemek domináltak. Egyfelől egy kényszerhelyzet szülötte volt: az ellenforradalmi rendszer csak a nacionalista irányzatoknak biztosított mozgásteret. A népi mozgalom, melynek tagjai részben a nacionalizmus emlőin nevelkedtek, elfogadta ezt a keretet, s ezt igyekezett — jelentős eredménnyel — új tartalommal megtölteni. A nemzeti-nacionalista talajra helyezkedés másfelől realista, valóság-közel válasz kívánt lenni a szocialista baloldal sematikus osztályelméletére és elvont internacionalizmusára. Továbbá: ideológiai út és eszköz — az ország korlátozott és torzult polgári fejlődése miatt — a nemzeti társadalomból kirekesztett néptömegek „beemelése” a társadalomba. Ennek fő akadályát a népi mozgalom a feudális nagybirtokrendszerben s az „idegen”, nem szerves úton fejlődött nagy-kapitalizmusban látta.

A népi mozgalom nép-fogalma, mindebből következően, noha érintkezett velük, nem volt azonos sem az elmaradottabb keleteurópai társadalmak narodnyikizmusával, sem a „völkisch” fogalommal: egy paraszttromantikus elemekkel átszőtt, a munkásságot csak másodsorban tartalmazó, de fő vonalában mégis racionális társadalmi fogalom volt, s így ebben a tekintetben is valami „harmadikat” képviselt.

Az irányzat fontos vonása a kultúrkritikai attitűd, a kapitalista társadalomnak és urbanizmusnak mint a közösségi életet felbontó, az embereket elidegenítő és atomizáló rendszernek az elutasítása. A mozgalom felfogásában — sokszor erényt, sőt európai küldetést kovácsolva a magyar és kelet-európai elmaradottságból — a népi alapokra fektetett, vagy egyenesen a patriarchális paraszti közösségtudatra épülő nemzeti közösség eszméje ebből a szempontból is mint „harmadik” lehetőség jelent meg. Kiútnak tűnt egyfelől a kapitalista atomizáltság, másfelől a „mesterkéltnek”, „nem organikusnak”, technicistának, elavult „XIX. századi”, egysíkú haladásfogalmat vallónak tartott marxi szocializmus — szerinte egyformán hibás — alternatívájából.

„Harmadik utat” képviselt a népi mozgalom a politikához való viszony terén is. Voltaképpen a politikából kiábrándult — illetve a harcok ellenzéki politikától a külső nyomás által eltérített — értelmiségi csoportok mozgalma volt egy olyan szerkezetű országban, ahol minden politikai kifejeződésre tört. Így vált a népi mozgalom nem politikus, de nem is politika-ellenes, hanem mondhatjuk: „metapolitikus” irányzattá, mely a politikában a napi gyakorlattól magát távoltartó „örök” szellemet, a szellemi életben, a kultúrában — s mert túlnyomórészt írók, költők alkották —, az irodalomban viszont az élet- és népközelséget igyekezett képviselni. A politikai és osztály-elkötelezettség helyett ezért választotta a „nép, a közösség iránti elkötelezettség” általános eszméjét. Ezzel függ össze, hogy a mozgalom, jóllehet elmélet és gyakorlat újfajta harmóniáját hirdette, folytonosan a reformista practicizmus és a fellegjáró utópizmus ellentmondó végletei között ingadozott.

A népi mozgalom jellegzetességeiről eddig elmondottak talán elégségesek ahhoz, hogy rátérjek arra a kérdésre, amelyet egy kissé részletesebben szeretnék érinteni: a népi irányzat irodalmi-művészi esztétikájának néhány vonására. A népi mozgalom művészetre gyakorolt hatása természetesen hatalmas volt, hiszen az irányzat a szűkebben vett kulturális életben, elsősorban az irodalomban, s az irodalmi-művészi élet köré épülve alakult ki. E kapcsolatok a maguk egészében és differenciáltságukban még nincsenek feltárva. Nincs kellően felkutatva, vagy ha van, nem ment még át kellően a köztudatba, hogy a művészetekre gyakorolt „népi hatás” alatt tulajdonképpen mit is értünk. Ezt a tisztázást nem

segítik elő az olyan, gyakran ma is hangoztatott felfogások, amelyek pl. József Attilát a népi költők közé sorolják, — többnyire ugyan óvatosan így fogalmazva meg az állítást: vajon nem volt-e nagy népi költő József Attila is? A tétel igaz is, meg nem is, mert József Attila nagy népi költő volt, de több és más is volt annál.

A „népi hatás” tisztázását nem segítik elő azok a vélemények sem, amelyek Bartókot és Kodályt *egyformán* tekintik a népi irányzat nagy zenei képviselőinek. Akkor, az ellenforradalom körülményei között persze érthető volt, hogy a különbségek, a határok elmosódtak, a vezető körök, illetve a társadalmilag hangadó középosztály nyomása, mely e rétegek retrográd zenei ízlésében is megnyilvánult, egybefonta, természetes szövetségessé tette a különböző arculatú alkotókat. Sok szempontból még a hivatalos kultúrpolitikához idomuló Dohnányi Ernő is szövetségesnek számított, hiszen kitűnő zenei ízlésével támogatója maradt Bartók és Kodály művészetének. Az azóta eltelt évtizedek azonban megadják azt a történeti távlatot, amely a régi, retrográd zenei közízlés (és az ellenforradalom politikája) elleni *közös* művészi küzdelem s a közös indulás mellett megláttatja a különbségeket a nagy állócsillagok között is.

Bartók és Kodály nem azonos típusú és művészi utat követő egyéniség. Ezt döntően alkotásaik mutatják. Kodály művészetét az 1923-ban komponált, nagy hazai hatást kiváltó Psalmus Hungaricus, a nemzeti daljátékot megújító Hány János, Székelyfonó mellett Kodálynak a vokális zene felé fordulása, s mind kiterjedtebb zenepedagógiai érdeklődése jellemezték. Ez utóbbival függ össze az is, hogy többnyire ő lett a mestere a fiatal zeneszerzőknek; a 30-as — 40-es években egyre terjedő tanítványi kör épült ki körülötte. A népi mozgalomhoz ő állt közel: művei s írásai is egy, a népi mozgalom szellemét sugárzó, szociális tartalmú népi, történeti, nemzeti orientációjú alkotóra vallanak. A népdal Kodály művészi szemléletében ezeknek az eszméknek a foglalata, a nemzet „legsajátabb kifejezése”, nem elavult stílusmaradvány, hanem „eleven élet”; szerinte a népzene és a magyar karének megújítása elősegítheti új, kollektív nemzeti érzések feltámadását. 1939-es, híres „Mi a magyar a zenében” c. írásában a magyar zenei ízlést így jellemezte: „Ami ritmusban szétfolyó, dallamban mesterkéltséget, formájában ködös vagy túlságosan bonyolult, nemigen fog kelleni a magyar ízlésnek.” Mindezeket a művészi eszméket Kodály természetesen a legmagasabb színvonalon képviselte, nem feledve el hangsúlyozni mellettük magyarság és európaiság egységének a gondolatát, s főleg a széles néptömegek zenei ízlésének fejlesztését.

Hogy Bartók más típusú és beállítottságú művész volt, ezt többé-kevésbé a kortársak is érezték, elsősorban természetesen az éppen Bartók és Kodály munkássága nyomán fellendülő magyar zenei esztétikai kritika jelentős képviselői. Molnár Antal már a huszas évek elején Bartókban a keleti, a chthonikus, az ösztönös Kodályban a konzervatívabb nyugati hatásokat emelte ki. Jemnitz Sándor, aki az Új Bécsi Iskolához (Schönberg és köréhez) állott közel, a Bartók és Kodály közötti különbségeket már igen korán élesen hangsúlyozta. De Tóth Aladár is, a két nagy mesterhez együttesen vonzódva, Kodályban a feloldó, a vigasztaló, a harmónikus, Bartókban a folyton új utakat kereső művészi magatartást emelte ki. Bartók 1919 után, rövid konzervatívabb korszakát elhagyva, az európai modern zenei irányzatokhoz zárkózik fel illetve vissza (hiszen azelőtt is odatartozott), s ennek a zenének lesz csak a legnagyobbakhoz mérhető szuverén magyar művelője. Ő nem általában népzeneről, hanem parasztzeneről beszél, s ezt egy ősi emberi-társadalmi korszak nagyszerű maradványának fogja fel, amely teljesen megőrizte primitív szépségét, frissességét,

„természeti” jellegét; az ősi paraszttzene szerkezete, egyszerűségében is szigorú formavilága, mint szervező erő, alkalmas lehet a problematikus helyzetben levő modern európai zene megújítására. Sajátosan eltérő, vagy legalábbis a 20-as évektől eltérővé válik Bartók zenekutató munkájának iránya is: amíg Kodály a történeti-folklorisztikus s a népi nemzeti-irányzatot követi, addig Bartók az ősi-természeti, s ennek megfelelően a nemzetközi, mindenütt felszínre hozható primitív zene feltárására törekszik.

Teljes erejükben mutatkoznak meg ezek a sajátosságok az 1930-ban komponált Cantata profana-ban, melynek társadalmi-szellemi problematikája, következetes kultúrkritikája — sok szempontból József Attilához hasonlóan — az ember kozmikus helyzetének a problémáivá szélesedik; s a 30-as évek többi nagy művében, melyek sora a II. Zongoraversenytől, az V. Vonósnyégyesen, a Zene ütőhangszerekre, a Kétzongorás szonátán, majd a II. Zongoraszonátán át a Hegedűversenyig, a VI. Vonósnyégyesig vezetnek.

Hogy a „népi hatás” fogalma gyakran különböző, eltérő irányzatokat mos egybe, ez a jelenség a képzőművészetben is kimutatható. Nyilvánvaló, hogy itt a népi irányzat képzőművészeti megfelelője nem a Kassák Munka-köréből kivált, egy jó ideig kifejezetten Bartók szellemi hatása alatt álló új, modern szentendrei iskola (Vajda Lajos, Kornis Dezső, Bálint Endre) volt, hanem az a kör, amelyet talán a legjobban Meggyesi Ferenc nevével jelezhetünk; mellettük a népi mozgalom inkább a poszt-nagybányai iskola magas színvonalú, humanista tartalmú, de megbékülő harmóniát sugárzó magyar impresszionizmusához vonzódott.

De a népi irányzat legfontosabb területe az irodalom volt. Elsősorban az ő nevéhez fűződik korszakunk legjellegzetesebb irodalmi-esztétikai kategóriája: az *újrealizmus* megszületése. E fogalmat — megítélésünk szerint — meg kell különböztetnünk a vele a legtöbbször szinonim fogalomként használt *újklasszicizmustól*. Az első pillanatra ez a kérdésfeltevés nem látszik jelentősnek, pedig a mögöttes rejlő probléma a népi mozgalom lényegével függ össze. Valamikor, a 20-as 30-as évek fordulóján többen, elsősorban Németh László, az új irodalmi kezdeményeket, Erdélyi József, Illyés Gyula és mások költészetét, általában az irodalom fő tendenciáját az újklasszicizmus kategóriájába sorolták. Ez a gondolat azonban, valamennyire is tartósan, nem felelt meg a magyar irodalom társadalmi feltételeinek. Ha most eltekintünk is attól, hogy az újklasszicizmus maga is sokértelmű fogalom (a 20-as években pl. volt avantgardista újklasszicizmus is), központi esztétikai kategóriaként nem alkalmazható nemcsak a két háború közötti magyar irodalomra, de a népi írók munkásságára sem. Az újklasszicizmus gondolata a 20-as — 30-as évek fordulóján még voltaképpen arra a megbékülő irodalmi korszakra utalt, amelynek éppen az évtizedforduló válsága vetett véget; inkább alkalmazható Babits vagy Kosztolányi 20-as évek végi alkotói időszakára, (s talán a későbbi, „harmadik nemzedék”, az „ezüstkor” nemzedékének több képviselőjére) mint a népi írók zömét magában foglaló „második nemzedék” munkásságára. Maga Németh László kétségtelenül mutatott példát az újklasszicizmusra, — zaklatott, expresszív önéletrajzi regénykísérletei után, a tudatosan szophokleszi minta alapján szerkesztett Gyász c. regénye több szempontból ilyen műnek tekinthető. De a Gyászt a Bűn, a közéleti lelkiismeretfurdalás regénye követte, Erdélyi József „idilli” népességét az új nemzedék túlnyomóan szociálisközéleti orientációjú válság-művészete. S ezen a 30-as évek második fele sem változtatott. A közvetlen politikai tevékenységből s a nagy politikai ideológiákból való kiábrándulás — mely a népi írók mozgalmát olyannyira jelezte — nem újklasszicizmushoz, tehát a közéleti-szociális szférától való elvonuláshoz, a

szociális problémákat csak teljesen közvetett szellemi síkon átélő, a tiszta formateremtés elvére helyezkedő esztétikai szemlélethez vezetett. Ezt bizonyítja egyébként az irodalom műfaji — azt mondhatjuk — zavarossága is. A vers — Németh László 1930-as szavaival — most már tényleg „csupán vers” akart lenni, de középpontjában többnyire a *közvetlen* közéleti-politikai gondolatok álltak. A próza, mely egyébként korszakunkban a költészet mellett előretört, a legvegyesebb műfaji formákat öltötte fel a realista nagyregénytől a szinte didaktikusan közéleti-szociális problémákat tárgyaló tanregényen, drámán át az irodalmi szociográfiáig és irodalmi esszéig. Ez utóbbinak, az irodalmi esszének legjellegzetesebb termékei, „népi” oldalon különösen, sem egyszerűen a szellemtörténet hatása alatt álló intuitív-impresszionista írások, hanem az ideológiai-politikai gondolatok közlésének „szemérmes” formái. (Gondoljunk Németh László Tanu-beli írásaira, később a Kisebbségben tanulmányaira, vagy Illyés Magyarok címen egybegyűjtött „pusztulás”-esszéire.) „A szellemi határok tisztelete”, amelyet Németh László az újklasszicizmus kapcsán valamikor emlegetett, egyáltalán nem valósult meg.

Arról volt szó, hogy a magyar társadalom sürgető megoldásra váró problémái elemi erővel törtek be az alkotó műhelyébe. Az újrealizmus mélyebb társadalmi háttere éppen abban állt, hogy irodalmunkban az általános emberi problémák elsősorban mint közéleti-politikai problémák merültek fel, s ez elől a követelmény elől azok sem tudtak kitérni, akikben a politikai megoldásokba vetett hitek elapadtak. Ezt röviddel az újklasszicizmus meghirdetése után már maga Németh László is megállapította, hangsúlyozva, hogy Magyarországon a klasszicista alkotáshoz előbb meg kell tisztítani a talajt. 1934-ben feltette a kérdést: miben különbözik a magyar író a nyugatitól? S válasza a következő: „A nyugati beáll egy nagy kultúrvidék valamely parcellájába és azt műveli. A magyar író az elhanyagolt táj nyugtalanítja. . . A tájat szeretné rendezni, amelyen él, a társadalmi, történelmi erőket pótolni, amelyek elmaradtak; egy évszázad lenni egy ember helyett, — geológiai erő ott, ahol kertész. Mindebben van valami lázas, görösszerű, kétségbeesett.” Ebből a szempontból a magyar irodalom más úton haladt, mint az avantgardizmus lehanyagolása utáni nyugateurópai irodalom fő áramlata. Ott — legalább is egy ideig — az irodalom, általában a művészet előterébe a kapitalista társadalomban élő modern ember elidegenedésének, szorongásainak, szétterjedett egyéniségének a problémái kerültek, s a továbbélő baloldali politikai irodalmat leszámítva, a közéleti kérdések igen áttételesen, nagyobbreszt mint egyéni, individuális problémák merültek fel. Mindez nem jelenti azt, hogy ezt a művészetet a „dekadencia” általánosító jelzőjével ellátva, alábecsüljük: igaz, a közéleti-társadalmi kérdéseket csak igen áttételesen ábrázolta, viszont nagymértékben elmélyítette művészi ismereteinket a modern társadalomban élő ember szellemi-lelki életéről. Nyugat-Európában azonban a 30-as években a helyzet ugyancsak megváltozott: a közéleti, politikai kérdések itt is mindinkább *közvetlenül* kerültek előtérbe.

A népiekhez fűződő magyar újrealizmus *sajátos* művészi irányzat volt; egyébként maga sem volt problémamentes, még közéleti jellegét tekintve sem. Formavilágának egyszerűsége, közérthetősége, a hagyományok tiszteletének benne megnyilvánuló elve gyakran együttjárt a szellemi-ideológiai következetesség és radikalizmus hiányával. S éppen ennek kapcsán, ezzel *szemben* emelkedik ki nemzedékéből — persze más nagy alkotók mellett, akik ezt az ideált csak megközelíteni tudták — József Attila. Az ő művészetében a következetes szocialista forradalmiság teljes mértékben magában foglalja az ember individuális felszabadításának az eszméjét is; ő nemcsak szólamszerűen, de ténylegesen is meg-

valósította nemzetiesség és internacionalizmus egységét; olyan dialektikus racionalizmus, olyan szocialista humanizmus alapjára tudott helyezkedni, mely a valóságban belefoglalja a képzeletet, az „észbe” a „szívet”, a munkába a játékot; költészetében a radikális szocialista tartalom elválaszthatatlanul kapcsolódik egybe a szigorú, tiszta, s egyúttal korszerűen modern művészi formálás elveivel.

Külön nagy kérdés a népi irányzat és a korabeli társadalmi-szellemi tudományok kapcsolata. Itt, idő hiányában, csak rövid utalásokra szorítkozhatom, — valamelyest is részletesen csak egy területre térhetek ki.

A népi mozgalom hatása a társadalomtudományokra — sokágú, bonyolult, sok szempontból ellentmondásokkal teli probléma. Az irányzat kétségtelenül nagy termékenyítő szerepet játszott a néprajz, a régészet, az őstörténet fejlődésében. Sok jót és sok problematikusát köszönhet neki az irodalomtörténet. A problematikus hatások közül most csak a Nyugat elleni, nem tisztázott ideológiai háttérű lázadást említsük, méginkább azt a negatív hatást, amelyet a szabódezsői inspirációkon alapuló, sokféleképpen megfogalmazott „mélymagyar – hígmagyar” elmélet gyakorolt az irodalomtörténeti felfogásra. A jelentős pozitívumok közül — persze a fentiekől elszakíthatatlanul — emeljük ki számos elfeledett vagy háttérbe szorított irodalmi hagyomány felelevenítését: a prédikátor irodalom, Berzsenyi vagy a Nyugat tragikus sorsú elődei irodalomtörténeti jelentőségének újra-feltámasztását.

A magyar társadalomtudományi, szellemi életnek voltak olyan területei, ahol a népi irányzat nem játszott termékenyítő szerepet. Nemcsak a modern pszichológiára gondolok itt, hanem — mondhatjuk — a magyar szellemi élet kiegyensúlyozatlanságával szorosan összefüggő filozófiai gondolkodás hiányosságaira; ennek elmaradottságán a népi mozgalom szemlélete mit se változtatott, sőt: inkább tartósította az elmaradottságot. Más volt a helyzet — noha persze itt se probléma-mentesen — a történetírásban, annak elsősorban nem szaktudományos területein: a népi irányzat maga is nagy erővel vett részt annak a szerepváltásnak a végrehajtásában, amely a két háború között a jogtudomány (jogbölelet) és a történetírás között ment végbe, az utóbbi javára. A népi mozgalom hatása itt persze főleg a 30-as években érvényesült, amikor már a történetírás is kilábolt túlnyomóan az ellenforradalmi rendet támogató korszakából, szerepe differenciálódott, s a progresszív és a retrográd erők harci terepévé is változott. Döntően a népi mozgalomhoz fűződik annak a történetfelfogásnak a kidolgozása, amely a nagyrészt etnikai értelemben vett nép múltbeli szociális küzdelmeit a Habsburg-ellenes függetlenségi harcokkal, s egy kelet-európai sorsközösség gondolatával ötvözte egybe; annak a „népi nacionalizmusnak” a kialakítása, amelynek értelmezése és értékelése körül máig is dúlnak a harcok.

De a népi mozgalom és a társadalomtudomány kapcsolatát, a mozgalom problematikusságában is termékenyítő hatását a legjobban a *szociológia* sorsa példázza. 1918—1919 után a szociológia a legkompromittáltabb tudományágak egyikévé vált. A hivatalos körök a legélesebb harcot folytatták ellene, illetve maradványai ellen, nemcsak az egyetemekről száműzték, hanem a tudományos közéletből is. A szociológia ilyen körülmények között jórészt elveszítette kapcsolatát 1918 előtti hagyományaival; az európai szociológia újabb, Max Weber, Mannheim Károly, Oppenheimer és mások nevéhez fűződő irányzataival, néhány kivételtől eltekintve, csak a polgári radikálisok és szocialisták kicsiny, elszigetelt csoportja igyekezett, legalábbis a tájékozódás szintjén, lépést tartani.

De az 1918 előtti magyar szociológia, mely fő vonalát tekintve a pozitívizmusra épült, nemcsak politikailag került nehéz helyzetbe: a háború, a forradal-

mak és az ellenforradalom tapasztalatainak tükrében tudományos-szellemi hiányosságai — egysíkú haladás-hite, antidiialektikus szcientizmusa, történetietlensége — is felszínre kerültek, s ez a körülmény ugyancsak közrejátszott visszaszorulásában. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a szocialista baloldal kommunista és szociáldemokrata irányzata egyaránt mellőzhetőnek tartotta a szociológiát: szerintük a marxizmus, mint általános társadalom-elmélet, magában foglalja a szociológiát is, ezért nincs szükség külön művelésére. A szociológia hiánya azonban egy olyan mély társadalmi ellentmondások között vergődő országban, mint Magyarország, tarthatatlan anakronizmus volt. Az évtizedforduló nagy válsága s a nyomában járó szellemi megélnkülés — persze sajátos, részben eltorzult formában — újjá is teremtette.

A 30-as években új alapokon bontakozó „szociológia”, mely nagyjából a népi mozgalom keretében született meg, nagyjából két — egymással gyakran érintkező, de valójában ellentétes — irányzatra osztható. Az egyik a „magyarságtudomány”, a másik a szociográfia. A „*magyarságtudomány*” egyfelől a már Klebelsberg által is szorgalmazott „hungarológiához”, s a 30-as évek nacionalista szellemtörténeti, illetve kultúrformológiai hatások alatt álló nemzet-karakterológiájához, másfelől Szabó Dezső gondolataihoz kapcsolódott, s a „hungarológia” népies ágát alkotta. Fő ideológusa Németh László volt; szemléletében az irracionális hatások (Frobenius, Spranger stb.) racionálisabb elemekkel — tudományos embertannal, néprajzzal — keveredtek. „Totális” nemzeti „sorstudományként” lépett fel, mindvégig az irodalom — szerinte a nemzeti „jelleg” igazi letéteményese —, s az ún. „szellemi tudományok” köré épült. A szellemtörténet felfogásához hasonlóan, a „delettáns” sokoldalúságot többre tartotta az egyébként indokoltan szűkösnek tekintett „szakbarbár” egyoldalúságnál, s nemcsak az így értelmezett tudományok közötti határokat látta elavultnak, hanem a tudomány és művészet közötti határokat is. Ez a „magyarságtudomány” elsősorban a népi mozgalom jobbszárnyán nyert erős visszhangot. Egyébként jellemző, hogy Németh László, aki az irányzatot — 1935-ös politikai csalódása után — meghirdette, konkrét szociológiai munkásságában nem ennek az útját követte: a 30-as évek végefelé írt „A Medve utcai polgári” c. tanulmánya alapján racionális szemléletű mű, mely részleges, de kitűnő társadalomrajzát nyújtja a budapesti kispolgárság különböző típusainak, s több vonatkozásban eredményesen hasznosítja a Németh „magyarságtudománya” mélyén megbúvó interdiszciplináris módszer előnyeit.

A Németh Lászlónál megfigyelhető kettősség elmélet (nemzeti „sorstudomány”) és gyakorlat (lényegében racionális társadalomrajz) között, átvezet bennünket a korszak másik, kétségtelenül legjelentősebb szociológiai áramlatához: a falu- (kisebb mértékben a város-) kutató *szociográfia*hoz. A társadalom sürgető problémái — elsősorban a földkérdés — mint konkrét szociális-közéleti problémák követeltek helyet maguknak, s tartósan nem voltak elhomályosíthatók, feloldhatók egy irracionális „sorstudományban”.

Míndez természetesen nem jelenti azt, hogy ez a szociográfia valamiféle egységes, koherens tudomány lett volna, s mentes lett volna a nacionalista szemlélet elemeitől. Nem volt egységes műfaji-módszertani szempontból sem; legalábbis három típusát különböztethetjük meg. Az egyik — kétségtelenül a legkorábbi — az *irodalmi szociográfia*: a parasztság iránti elkötelezettséget a lírai-önéletrajzi emlékezésre vagy tapasztalásra építő művészi társadalomrajz, mely csak alkalmasszerűen él a történeti, statisztikai dokumentáció eszközeivel. E műfaj még lényegében az irodalomhoz tartozott; első és máig is legmaradandóbb

alkotásai: Nagy Lajos városképei, Illyés Gyula remekműve, a Puszták népe, majd Veres Péter Falusi krónikája.

A második típust politikai célzatú *szociográfiai publicisztikának* nevezhetjük. Elegyes — az irodalmias elemeket a történeti, statisztikai, sőt: az „interjú” módszereivel vegyítő — műfaj, melynek középpontjában a nép, elsősorban a szegényparasztok tarthatatlan szociális helyzetének, a feudális maradványok hatásainak, a társadalom torzulásainak és visszasságainak a leleplezése állt. Legjellegzetesebb művei — Féja Géza Viharsarka, Kovács Imre Néma forradalma — jöllehet erősebben kötődtek korukhoz, ahhoz a pillanathoz, amelyben megszűltek — nagy progresszív politikai tettek voltak, s talán a leghatásosabban járultak hozzá a szegényparasztság életviszonyainak megismeréséhez, s addig közömbös értelmiségi körök szociális érdeklődésének és felelősségtudatának ébresztéséhez.

Végül: a harmadik irányzat a *tudományos szociográfia* volt. Művelői — elsősorban Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, a szemléletileg hozzájuk közelálló Bibó István — abból a fiatalabb nemzedékből kerültek ki, amelyre már kevésbé hatottak bénítóan az 1918—19-es vereség tragikus élményei, s a 30-as évek elejétől eltérbe nyomuló politikai irracionálizmussal szemben új, reális szemléleti alapokat kerestek. Az irányzat módszertani alapvetésében élenjáró, egyébként jellemző módon nem irodalmár, hanem közgazdász Erdei Ferenc, akire erőteljesen hatott a marxizmus is, ehhez talált építőköveket Szegeden — ahová nem véletlenül kapcsolódik sok korai falukutató kezdeményezés — a politikai nézeteit tekintve polgári demokrata Horváth Barna jogelméleti munkásságában; Horváth főleg angol hatások alapján, figyelmét nem az elvont jogfilozófiai normákra, hanem az eleven jogélet konkrét szociológiai megközelítésére fordította. Erdeire később nagy hatást gyakorolt Hajnal István történeti-szociológiai munkássága is; felfedezte a rokonságot Hajnalnak a társadalmi-történeti jelenségek és struktúrák tipizálására és összehasonlítására irányuló tudományos törekvései, valamint saját önálló módszertani tapogatózásai között. Így, ilyen alapokon vált ez a szociográfia, legalábbis legjobb műveiben (Erdei Ferenc *A magyar paraszttársadalom* c. művében, Szabó Zoltán *Cifra nyomorúságában* és más tanulmányokban) modern, európai színvonalú empirikus szociológiává, melyben a nagy, egységes világnézeti alapok hiányáért a komplex monografikus módszer, a történeti és strukturális szemlélet egysége nyújtott nem lebecsülendő kárpótlást.